

UDK 341.645.2:94 (492.611+497.6) "19/20"
Pregledni rad

HISTORIJA I SUD: ULOGA HISTORIJE NA HAŠKOM TRIBUNALU*

Robert J. Donia

Center for Russian and East European Studies,
University of Michigan, Ann Arbor, USA

Autor se bavi ulogom historije na Međunarodnom sudu za ratne zločine u Hagu, analizirajući njihov odnos putem dvije dimenzije Tribunala – kao konzumenta i kao “proizvođača” historije. Opisao je odnos Tribunala prema historiji i identificirao mogućnost za historiju i historičare u korištenju Tribunala kao historijskog izvora. Autor apelira na historičare i studente da istražuju i dokumentiraju nedavnu bosanskohercegovačku prošlost s obzirom na činjenicu da je veći dio arhiva Haškog tribunala u digitaliziranoj formi dostupan čitateljstvu.

Ključne riječi: Međunarodni sud za ratne zločine, Rezolucija Vijeća sigurnosti 827 iz 1993, Državna komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima na području Republike Bosne i Hercegovine.

Da li historija treba imati svoje mjesto na suđenjima pred međunarodnim sudovima za ratne zločine? “Ne”, napisala je Hannah Arendt u svom klasiku, *Eichmann u Jeruzalemu: Izvještaj o banalnosti zla* (1963). Po njenom mišljenju, sudovi nemaju pravo odlučivati o sudu historije ili svjedočiti pred historijom o nacističkim zločinima. “Svrha suđenja je da

* Predavanje održano na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 17. aprila 2012. godine.

zadovolji pravdu i ništa više”, napisala je. “Čak i najplemenitiji skriveni motiv – ‘stvaranje dosijea o Hitlerovom režimu koji će izdržati test historije’ – može samo udaljiti pravosuđe od njegovog glavnog zadatka”. Štaviše, sudije na Eichmannovom suđenju zauzele su isti stav, ako ne i snažniji. U svojim su presudama napisali: “Niko nas nije učinio sudijama” drugih stvari; i “našem mišljenju o tome ne treba pridavati veću težinu nego mišljenju bilo koje osobe koja se posvetila studiranju i promišljanju” tih pitanja. Takav pravosudni minimalizam nije primijenjen na Međunarodnom sudu za ratne zločine počinjene u bivšoj Jugoslaviji. Jedan od sudija na Tribunalu je to izrazio ovim riječima: “Ovaj tribunal nije samo krivični sud. On istovremeno predstavlja misiju očuvanja mira, kao što je navedeno u Rezoluciji Vijeća sigurnosti 827 iz 1993. godine: ‘Ovaj Tribunal mora doprinijeti ponovnom uspostavljanju i održavanju mira. Moramo učiniti sve što možemo da bismo prekinuli fatalni začarani krug osvete, netolerancije i mržnje”.

Širi i sveobuhvatniji mandat Tribunala uključivao je i kontinuirani i bliski odnos sa historijom i historičarima. Moja namjera je opisati odnos Tribunala prema historiji, i da identificiram mogućnost za historiju i historičare u korištenju Tribunala kao historijskog izvora. Vjerujem da Haški tribunal historičarima i historiji predstavlja izazov i neodoljivu priliku da otkriju mnogo toga što ima historijski značaj, i da kao rezultat toga, napišu kvalitetniju historiju.

Vijeće sigurnosti UN uspostavilo je Tribunal prije 19 godina. Tokom te dvije decenije izgrađen je simbiotski, ali često oprezan i napet odnos između historije i Tribunala. Taj odnos ima dvije dimenzije – Tribunal je i konzument i proizvođač historije. U ovom predavanju ću govoriti prvo o jednoj, a zatim o drugoj dimenziji. Prvo, Tribunal je u pomoć svojoj misiji pozvao historičare i zatražio historijske dokumente. Prikupljanje dokumenata počelo je mnogo prije uspostavljanja Tribunala, i time su se bavile vlade država kao i nadležne agencije. Republika Bosna i Hercegovina uspostavila je komisiju za ratne zločine na samom početku agresije pod nazivom *Državna komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima na području Republike Bosne i Hercegovine*, na čijem čelu se nalazio prvo Stjepan Kljuić, a zatim Bećir Gavrankapetanović. Snimak i transkript govora Radovana Karadžića pred početak srpskog referenduma u novembru 1991. godine jedan je od dokumenata koje je prikupila ova komisija. Zatim je ustanovljena Istražna komisija Ujedinjenih naroda, preteča Tribunala. Ona je također prikupljala dokumente, koje je 1993. godine predala Haškom tribunalu, gdje se i sada čuvaju u arhivi. Priku-

pljanje dokumenata na Tribunalu vodilo se agresivno i sveobuhvatno. U godinama nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma jedinice SFOR-a su provodile iznenadne upade isključivo u svrhu prikupljanja dokumenata za Tribunal. Najveća od ovih racija izvedena je u Prijedoru, gdje su istražitelji Tribunala zaplijenili općinsku arhivu sa više od 400.000 dokumenata. S vremenom su i veliku količinu dokumenata predale i Republika Srpska, vlade Republike Srbije i Republike Hrvatske, kao i nekoliko drugih suverenih država. Tribunal je izdao sudske pozive za razne dokumente u vezi s konkretnim predmetima. U početku su suverene države ignorirale ove pozive, ali nakon Tuđmanove smrti 1999. i smjene Miloševića sa vlasti 2000. godine, obje susjedne države kao i Republika Srpska predale su dosta materijala, iako ne sve što je bilo traženo. Federacija Bosne i Hercegovine je od samog osnivanja Tribunala po vlastitoj volji dostavljala dokumente Tribunalu i, koliko ja znam, na sve je zahtjeve odgovarala pozitivno i iskreno. Tribunal je bio gladan dokumenata ne zbog toga da bi kao primarni cilj uspostavio historijski arhiv, već kao pomoć u ustanovljavanju odgovornosti pojedinaca za zločine za koje su optuženi. No, Tribunal je prikupljao mnoge dokumente koji su potrebni i historičarima da bi napisali potpuniju historiju Bosne i Hercegovine u razdoblju između 1990. i 2000. godine. Tribunal je također pozivao historičare kao svjedoke vještaka da bi bolje shvatio situaciju u kojoj su počinjeni zločini protiv čovječnosti. Među brojnim historičarima koji su svjedočili pred Tribunalom bio je naš prijatelj i kolega, pokojni profesor Iljas Hadžibegović. Također, i ja sam svjedočio pred ovim sudom. Same sudije nisu tražile izvještaje niti pozivale ove vještake; njih su pozivali tužilaštvo i odbrana te su oni obično nudili radikalno različita tumačenja historije. Pretresno vijeće u postupku suđenja generalu Stanislavu Galiću za opsadu Sarajeva definiralo je svjedoka vještaka kao “osobu koja zahvaljujući određenom specijalističkom znanju, vještini ili obuci može pomoći sudiji koji preispituje činjenice da shvati ili utvrdi sporno pitanje”. Upotreba historičara kao sudskih vještaka na Tribunalu veoma je neobična, i može se smatrati inovacijom u sudstvu. Zašto onda Tužilaštvo, odbrana i sudije koriste historičare kao sudske vještake? Za razliku od suđenja u Nirnbргу i Tokiju, i suđenja Eichmanu, Tribunal historičare smatra korisnim iz dva razloga. Prvo, učesnici na suđenju ne shvataju na isti način historijski prikaz prošlosti (*master narrative of the past*) područja u kojima su se dogodili zločini. Sudije dolaze iz raznih zemalja i sa raznih kontinenata. Kada dođu na Tribunal, obično nemaju nikakvo predznanje o Bosni i Hercegovini niti o bivšoj Jugo-

slaviji, i potrebno im je da steknu određeno razumijevanje regiona i ljudi koji u njemu žive. Drugo, sud sudi liderima zajedno, kao članovima zajedničkog zločinačkog poduhvata, a ne pojedinačno. Pripadnici zajedničkog zločinačkog poduhvata tokom vremena razvijali su i provodili politike, i obično nisu lično ubijali ljude. Sudije treba da razumiju taj politički element, i njegov kontekst i pozadinu. Historičar se stoga može opisati kao slikar na platnu. Poput umjetnika koji slika predio sa ljudima, historičar opisuje kontekst, pozadinu, i daje informacije o ljudima koji se pojavljuju na portretu. Na vještake koje pozove Tužilaštvo, odbrana obično odgovara pozivanjem vlastitih vještaka, čime počinje borba historijskih narativa između dvojice historičara. Vješte sudije vrlo često nađu načina da u presudi stvore vlastiti narativ. Oni spajaju one činjenice i dokaze oko kojih se slažu vještaci tužilaštva i odbrane, i time stvaraju prikaz koji je često kratak i reduciran na niz činjenica bez tumačenja ili dugoročnih trendova. Oni često neprimijetno prelaze na iskaze svjedoka očevidaca, koji ponekad i sami nude vlastita tumačenja historije. Sudije se oslanjaju i na dokumente i na historijska svjedočenja da bi došli do zaključka, ali u svojim presudama ne moraju neophodno citirati ni jedne ni druge. Historijska i dokumentacijska evidencija pružaju sudijama širi uvid koji se u presudi često samo indirektno osjeti, ali sudije postaju sigurnije u svoje zaključke nakon što ovladaju barem dijelom materije koju im nude historičari i dokumenti. Historija je stoga postala važna u smislu pružanja neophodnih informacija Haškom tribunalu u svrhu vršenja njegovog mandata, odnosno suđenja optuženima za ratne zločine.

Haški tribunal također proizvodi historiju. "Proizvod" Tribunala dolazi u tri oblika. Prvo, Tribunal stavlja na raspolaganje neke od dokumenata koje posjeduje. Drugo, suđenja završavaju presudama, a većina sudskih procesa traje jako dugo. Ove presude su pune pažljivo odvaganih zaključaka koji su od velike vrijednosti za proučavanje historije, kao i za utvrđivanje krivnje ili nevinosti optuženih. I konačno, Tribunal dokumentira i stavlja na raspolaganje iskustva hiljada žrtava i počinitelja, od kojih bi većina, inače, ostala nezabilježena.

Presude su javna dokumenta, iako se sudije mogu u donošenju presude oslanjati na iskaze zaštićenih svjedoka ili na zapečaćene dokumente. Srećom, presude nisu ograničene na dispozitiv kojim se proglašava pojedinačna odgovornost i pravna utemeljenost, već sadrže i opširno obrazloženje sa prikazom događaja. Sudske presude ne pretendiraju na to da ponude konačan historijski prikaz, ali odražavaju ozbiljnu prosudbu trojice ili više visokokvalificira-

nih pojedinaca, odnosno sudija, koji su pažljivo razmotrili izvedene dokaze u smislu njihove relevantnosti i pouzdanosti. Neke presude otkrivaju više od drugih, ali sve one do u detalje prenose narativ događaja koji bi inače bilo nemoguće sastaviti bez velike količine dokumentiranih dokaza i iskaza očevidaca. Presuda u predmetu Stakić sadrži strogo nepristrasan i detaljan prikaz. Ona pruža intimne detalje o zločinima za koje su sudije zaključile da su se dogodili, ali također nudi detaljan opis događaja koji su im prethodili, a koji su se odigrali od 1990. do 1992. godine. Ta presuda, ukratko, predstavlja superioran historijski prikaz – ne kompletan, naravno, ali veoma koristan i neophodan svakome ko želi napisati kompletniju historiju. Sudije su zatim, u narednom dijelu presude, utvrdile Stakićevu odgovornost i njenu pravnu utemeljenost. Drago mi je što mogu reći da je nekoliko historičara već koristilo presude Haškog tribunala prilikom definiranja historijskog narativa tog vremena. Mnogo toga ostaje da se uradi, naročito u pogledu poređenja konteksta i uzroka genocida i drugih zločina u različitim regionima i općinama u Bosni i Hercegovini. Presude su zasigurno veoma vrijedni dokumenti, ali ne toliko vrijedni za historijsku nauku kao što su to dokumenti u posjedu Tribunala. Prvo, važno je znati da je kompletan “arhiv” Tribunala sada u elektronskoj i digitalnoj formi. Svaki dokument koji u Tribunal stigne iz bilo kojeg izvora se skenira i digitalizira, tako da korisnici mogu pretraživanjem baze naći taj dokument, analizirati ga i podnijeti ga kao dokaz u digitalnom obliku. Postoje situacije u kojima, naravno, može biti neophodno izvršiti uvid u original na papiru, za takve potrebe kao što su provjera potpisa, utvrđivanje da li je isti pojedinac koristio kontrastne boje u različitim prilikama, i povremeno da bi se pojasnile slabo vidljive riječi. No, takve situacije su veoma rijetke. Tokom petnaest godina čitanja, tumačenja, prihvatanja i svjedočenja o dokumentima u 15 različitim predmeta nisam nikada dotakao, pa čak ni vidio original nekog dokumenta. Sve značajne informacije u ovim dokumentima i u vezi s njima su u digitalnoj formi. Negdje postoji ogromno skladište u kojem se čuvaju milioni dokumenata koji su u posjedu Tribunala. No, nekoliko originalnih dokumenata su već vraćeni izvoru. Stoga planina originalnih dokumenata više ne predstavlja kompletan arhiv; kompletan arhiv postoji jedino u digitalnoj formi. Nadalje, originali nisu dobro organizirani i gotovo su nepristupačni; digitalna zbirka, s druge strane, može se pretraživati korištenjem elektronskih pretraživača i može se pratiti putem nekoliko numeričkih sistema indeksacije. Upotrebom kompjutera sa bazom podataka za manje od sekunde među milio-

nima dokumenata mogu se identificirati svi dokumenti u kojima se spominje određena riječ. Fizički arhiv je, stoga, skoro beskoristan. Doista je tragično da su mnogi ljudi potrošili toliko vremena i energije zalažući se za to da fizički arhiv bude smješten u Bosni i Hercegovini kada se završe suđenja. Taj fizički arhiv je nepotpuni ostatak koji će biti samo kamen oko vrata organizaciji kod koje na kraju završi. Taj je arhiv toliko ogroman da nijedan čovjek ne može za života njime ovladati, a čak bi i veliki tim naišao na nepremostive prepreke u pokušaju da njime ovlada. To će također biti ogroman i skup teret za onoga koji bude dobio zadatak njegovog očuvanja, jer će biti potrebni milioni eura godišnje za osiguranje, skladištenje, klimatizaciju i grijanje, i za sortiranje. Ključno pitanje u vezi s arhivom Haškog tribunala nije njegovo konačno poćivalište, već *pristup* njegovom živom, digitalnom dvojniku, arhivu u elektronskoj formi. Danas svaki uposlenik Tribunala ima kompjuterski terminal koji omogućava pristup gotovo svim tim dokumentima i niz pomagala za lociranje pojedinačnih referenci. Upravo je taj pristup i sposobnost brzog pretraživanja ono za čim žudi historičar. Ja apeliram na Tribunal da to omogući, a vas pozivam da se pridružite pokretu koji će uvjeriti Tribunal da osigura univerzalni pristup elektronskom arhivu.

Kao što sam već spomenuo, Tribunal prikuplja dokumente prvenstveno da bi sudio pojedincima i utvrdio pojedinačnu odgovornost, a ne da bi uspostavio historijsku građu. Neki od tih dokumenata dolaze uz određena uvjetovanja, bilo da se radi o uvjetima koje postavljaju suverene države koje ih dostavljaju, ili uvjetima koje postavlja sam Tribunal. Istraživači se trude da dobiju izjave pod zakletvom od žrtava. Mnoge žrtve ne samo da su spremne već doista žele ispričati svoju priču svijetu. Ali Tribunal sve izjave svjedoka tretira na isti način, kao zapečaćene dokumente koji se koriste samo ako i kada zatrebaju kao dokaz u sudskom postupku. Sud nema dovoljne resurse da bi razmotrio sve izjave žrtava, a u svakom slučaju zahtijeva da oni koji daju izjave budu na raspolaganju za unakrsno ispitivanje druge strane. U većini slučajeva, izjava svjedoka se prihvata tek nakon okončanja unakrsnog ispitivanja, i tek u tom trenutku postaje javna, ali samo ako je svjedočenje bilo otvoreno za javnost i bez zaštitnih mjera. Općenito, Tribunal ne objavljuje nijedan dokument osim ako nije prihvaćen kao dokaz optužbe ili odbrane. Ovo djeluje kao veliko ograničenje, uzimajući u obzir količinu dokumentacije u arhivu Tribunala. U praksi, ovo ograničenje nije značajno. Tužitelji i zastupnici odbrane su kao dokaze podnosili najvažnije dokumente, koji najviše otkrivaju, i to u značaj-

nim količinama. Dok su gradili predmet protiv Momčila Krajišnika, tužiocu su dali u zadatak Patricku Treanoru, voditelju tima istražitelja pri Tužilaštvu, da prikupi sve relevantne dokumente za predmet. Zatim su Treanora pozvali da svjedoči u svojstvu vještaka. On je podnio stotine dokumenata koji su bili dio jedinstvenog dokaznog predmeta broj P67A, koji je Pretresno vijeće zatim prihvatilo kao dokaz. Kao što pokazuje primjer predmeta Krajišnik, jedan dokazni predmet može sadržavati stotine dokumenata na hiljadama stranica. Dokaz P67A uključuje gotovo kompletnu arhivu Srpske demokratske stranke prije rata, Predsjedništva Republike Srpske i Vlade Republike Srpske tokom skoro cijele 1992. godine.

U predmetu Karadžić ja sam dugo svjedočio o debatama koje su se vodile u Skupštini bosanskih Srba između 1991. i 1996. godine, na osnovu kompletnih zapisnika koje je u nekoliko navrata dostavljao sekretar Skupštine u Republici Srpskoj. Ovi zapisnici su od velike pravne vrijednosti. Oni su postali neophodni u predmetima protiv Miloševića, Krajišnika i Karadžića, ali oni također imaju veliku historijsku vrijednost. Oni su primarni izvor koji treba konsultirati svako ko proučava nastanak i prvih pet godina postojanja Republike Srpske. Oni otkrivaju ciljeve i planove ključnih lidera i kako su se oni mijenjali tokom godina. Nakon mog svjedočenja u junu 2010. tužitelj je zatražio da se sve sjednice, njih ukupno 63, prihvate u cijelosti kao dokaz. Sudije očito nisu bile naklonjene ovom prijedlogu, sve dok sam Karadžić, koji sam sebe zastupa, nije podržao ovaj zahtjev tužitelja. On je zaključio, kao što sam i ja, da zapisnici predstavljaju nezamjenjiv izvor za proučavanje historijskog fenomena nacionalističkog pokreta bosanskih Srba i njegove uloge u tom pokretu, i bio je odlučan u tome da iskoristi iste te zapisnike da bi se opravdao pred sudom historije. Sudije su se suočile sa jedinstvenim nastupom optužbe i odbrane i nisu imale puno izbora. Oni su glasali da prihvate kao pojedinačne dokaze prvih 57 sjednica zajedno s engleskim prijevodom, što je ukupno iznosilo oko 7.000 stranica. Ti zapisnici su sada u cijelosti otvoreni za javnost i na raspolaganju svakome ko želi da ih koristi kao historijski izvor. S obzirom na činjenicu da toliko stranica ne bih mogao donijeti, danas ih sa sobom imam u mnogo pristupačnijoj formi, na memorijskom disku. Ima još mnogo, mnogo drugih historijskih dokaza koji su na raspolaganju u dokumentima što su prihvaćeni kao dokaz.

U predmetima Milošević i Krajišnik pretresna vijeća su prihvatila preko 300 presretnutih telefonskih razgovora na osnovu snimaka i transkripta koje

su napravile službe sigurnosti bosanskohercegovačke vlade, a što je ostvareno prisluškivanjem telefona Karadžića i drugih ključnih lidera. Kada se uporede sa informacijama iz štampe tog vremena i drugim izvorima, ovi transkripti postaju nevjerovatan izvor informacija o razmišljanjima i planovima lidera bosanskih Srba. Slični dokumenti postoje i za hrvatske i bošnjačke političare.

Prema tome, veći dio arhiva Haškog tribunala postoji u pristupačnom obliku i na raspolaganju je za historijsko proučavanje posljednje decenije dvadesetog stoljeća. Kod upotrebe ovog materijala postoje, međutim, određeni izazovi. Prvo, taj materijal je otvoren za javnost samo u principu. U stvarnosti, Tribunal se ne trudi da materijal učini zaista dostupnim. Prije nekoliko godina, Tribunal je uspostavio web stranicu za sve javno raspoložive dokumente, ali nju je jako teško koristiti, ona je zastarjela i spora. Na njoj se može naći vrlo malo dokaza ukupno, a gotovo ništa s novijih i važnijih suđenja liderima. Ja vjerujem da svi mi historičari imamo i mogućnost i obavezu da se suočimo sa izazovom koji ovi dokumenti sadrže za nas, da napišemo historiju Bosne i Hercegovine iz devedesetih godina. Sada to možemo pisati onako kako pišemo historiju drugih mjesta i drugih vremena. Možemo pisati na osnovu bogatih dokumentarnih informacija, koje su sudski eksperti već provjerili u smislu tačnosti i autentičnosti. Iako su se mnogi autori uveliko oslanjali na pravne zaključke sudija da bi potvrdili vlastito tumačenje događaja, mi sada možemo krenuti korak dalje od sudskih presuda ka historijskom proučavanju, bez ograničavanja na konkretne zločine ili najočiglednija nedjela. Vjerujem da moramo krenuti korak dalje od uobičajene karakterizacije događaja kao genocida, ubojstva, progona, protjerivanja ili etničkog čišćenja, ma kako užasne bile te karakterizacije. Moramo pokrenuti nova pitanja i na njih ponuditi nove odgovore. Moramo ispitati dramatične promjene koje su se odigrale u bosanskohercegovačkom društvu tokom devedesetih godina, pored toga što opisujemo nasilje koje je tako tragično doprinijelo tim promjenama. Iznad svega, moramo krenuti korak dalje od utvrđivanja krivične odgovornosti k razumijevanju dubljih procesa koji su doveli do podjele Bosne i Hercegovine. Mnogo toga može se naučiti iz takvog istraživanja, i mnogo toga dobiti pažljivim slušanjem tih zaključaka. Apeliram na sve nas, historičare i ljude koji vjeruju u važnost historije, da izbjegnju situaciju u kojoj će ih užasni gubici iz prošlosti spriječiti da ispituju, dokumentiraju i ocijene historiju najstrašnije decenije dvadesetog stoljeća u postojanju Bosanaca i Hercegovaca.

I na kraju, da završim riječima Martina Luthera Kinga: “Historijski procesi su dugi, ali se povijaju prema pravdi”. Naš je zadatak, kao historičara i studenata historije, osigurati da se također povijaju i prema istini.

Summary

HISTORY AND THE COURT: THE ROLE OF HISTORY IN THE HAGUE TRIBUNAL

The documentation of the Hague tribunal presents a challenge and irresistible opportunity for historians and history to discover many things of historical significance, and as a result of this, to write better history. During the nineteen years of its existence a careful but tense relation was created between history and the Tribunal, and in two dimensions: the Tribunal is a consumer but also the “producer” of history. The Tribunal collects documents primarily in order to judge individuals and to establish individual responsibility, and not to establish historical sources. Thereby, it is very important to use these rich digitalized archives for the writing of the history of Bosnia and Herzegovina.

Key words: The International Criminal Tribunal for war crimes, Resolution of the Security council 827 from 1993, The State committee for the collecting of facts about war crimes on the territory of the Republic of Bosnia and Herzegovina